

№ 1
2016

Экономикалык изилдөөлөр борбору

ИЛИМИЙ ЭМГЕК

**Кыргыз Республикасында
үй чарбаларынын акча топтоо
аракеттеринин гендердик аспектилери**

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын илимий эмгеги

Кыргыз Республикасында үй чарбаларынын акча топтоо аракеттеринин гендердик аспектилери

Акылай Муктарбек кызы¹ тарабынан даярдалган

Таркатылышы Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын
Илимий-эксперттик кеңеши тарабынан жактырылган²

2016-жылдын 18-июну

Бул илимий эмгекте берилген көз караштар толугу менен авторлорго таандык жана алар Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын көз карашын чагылдырышы милдеттүү эмес

Кыскача маалымат

Аталган эмгекте «Кыргызстандагы жашоо-турмуш» 2013-жыл үчүн иликтөөсүндө чогултулган маалыматтарды пайдалануу менен «Кыргыз Республикасында үй чарбаларынын акча топтоо аракеттеринин гендердик аспектилери» изилдөөсүнүн натыйжалары берилген.

JEL: D14, J16, O16

Негизги сөздөр: үй чарбаларынын экономикалык жана акча топтоо аракеттери, гендер, логит жана пробит регрессиялары

Басылманын мазмунуна тиешелүү суроолор боюнча төмөнкү дарекке кайрылууга болот:
720001, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Чүй проспекти, 168.

телефон: +996 (312) 61-52-89

факс: +996 (312) 61-07-30

e-mail: akylay@gmail.com, mail@nbkr.kg

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы

¹ Акылай Муктарбек кызы – Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын Экономикалык изилдөөлөр борбору, консультант,

² Илимий-эксперттик кеңеш Улуттук банктын коллегиялдуу илимий-консультациялык кеңешүүчү орган болуп саналат жана илимий-изилдөө ишти өркүндөтүүгө өбөлгө түзүүгө багытталган.

Кеңештин Төрагасы – Жениш Н., Кеңештин мүчөлөрү – Айдарова А.К., Джусупов Т.Дж., Исакова Г.А., Керимкулова Г.А., Кыдыралиев С.К., Могилевский Р.И., Тилекеев К.А., Эсеналиев Д.С.

Оглавление

Киришүү	4
Гендердин жана акча топтоолордун теоретикалык жана методологиялык негиздери	5
Кыргыз Республикасында гендердик аспектилерин эске алуу менен үй чарбаларынын финансылык жана акча топтоо аракеттери	7
Эмпирикалык модель жана методология	13
Эмпирикалык моделди эсептөөлөр жана жыйынтыктар	14
Корутунду.....	17
Колдонулган адабияттардын тизмеси	19

Киришүү

Эгемендүүлүккө ээ болуп, рынок экономикасына өтүү менен Кыргызстандагы үй-бүлөлөр үчүн жаңы киреше булактары жана керектөө мүмкүнчүлүктөрү ачылды. Өндүрүштүн олуттуу төмөндөөсү, массалык жумушсуздук жана социалдык-экономикалык туруксуздук эң оболу калктын аяр катмарына: мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга, кары-картаңдарга, жаштарга жана аялдарга кесепетин тийгизген. 1990-жылдарда (Кыргыз Республикасынын УСКнын маалыматтары боюнча) эркектерге салыштырганда аялдар арасында жумушсуздук кыйла тез арымда өскөн, бул алардын жеке сектордо (мисалы, алып-сатарлык соодада) жана көмүскө экономикада иштөөсүнө алып келген. Башка жагынан алганда, бул мезгил ичинде аялдардын үй-бүлөдөгү жана коомдогу ролунун, ошондой эле айланадагылардын ажырашкан аялдарга жана жалгыз бой энелерге, жетектөөчү кызматтарда иштеген же күйөөлөрүнөн көбүрөөк акча тапкан аялдарга карата мамилесинин өзгөргөндүгү байкалган. Коомдо үй-бүлөнүн ролун жогорулатуу жана гендердик теңчиликти камсыз кылуу мамлекеттик социалдык саясаттын негизги багыттарынын бири болуп саналат жана алар Кыргыз Республикасын 2013-2017-жылдарда туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясына киргизилген.

Статистика көрсөткөндөй эле, аялдар акыркы эки он жылдык ичинде үй чарбасын жетектөө менен үй-бүлөдөгү экинчи орунда турган ролунан жогорулашкан. Аялдардын укуктарынын жана мүмкүнчүлүктөрүнүн кеңейиши, ошондой эле Кыргызстанда экономикадагы жана үй чарбаларындагы түзүмдүк өзгөрүүлөр кирешелерди башкаруу принциптерин иликтөөнүн жана алардын акча топтоо аракеттерине таасирин тийгизген факторлорду аныктоонун эмне үчүн зарыл экендигин айгинелеп турат. Калктын каражат топтоолору ички инвестициялардын, демек, экономикалык өсүштүн негизги булактарынын бири болуп саналат. Бирок акыркы он жыл ичинде акча топтоо деңгээлинин төмөндөгөндүгүн жана алардын түзүмүнүн өзгөргөндүгүн байкоого болот (Кыргыз Республикасынын УСК, 2007-2011-жж., 2010-2013-жылдардагы улуттук эсептери, 2005-2010-жж. Кыргыз Республикасынын үй чарбаларын интеграцияланган иликтөө; Тиркеменин 2-таблицасы).

Экономикалык көз караштары жана тобокелдикке туруштук берүүлөрү боюнча аял менен эркектин ортосундагы айырмачылыктардан улам акча топтоо аракеттеринин калыптанышында гендер маанилүү деп болжолдонот. Гендердик стереотиптерге ылайык аялдар орточо алганда тобокелдикке жол бербөөгө умтулуу менен инвестициялык жана акча топтоо жагындагы өз чечимдерине консервативдүү болушат. Аялдар менен эркектердин эмгек акыларынын ортосундагы ажырым алардын пенсия өлчөмдөрүнө жана акча топтоо боюнча чечимдерине да таасирин тийгизет. Аялдар менен эркектердин өмүр жашынын көрсөткүчү ар башкача, мындан тышкары булардын каражат топтоо мүмкүнчүлүктөрү да ар башка деген көптөгөн пикирлер (Floro and Seguino, 2002; Ghowa, 2006; Horioka and Wan, 2007; Hazarika and Guha-Khasnobis, 2008; ur Rehman et al., 2010; Temel Nalin, 2013; жана башкалар) бар. Ошентип, маанилүү чечимдерди кабыл алган жана финансы каражаттарын тескеген үй чарба башчысынын гендери, көбүнчө үй чарбаларынын акча топтоо аракеттерин аныктайт.

Кыргыз Республикасында акча топтоо аракеттеринин гендердик аспектилери иликтөө – бул илимий эмгектин максаты болуп саналат. Мында үй-бүлөлүк акча топтоолордун деңгээли жана мүнөздөмөсү үй чарба башчысынын жынысына жараша болоорун болжолдоого болот. Түзүлгөн эмпирикалык моделде үй чарбасынын акча топтоолоруна ар кандай социалдык жана демографиялык, географиялык (айыл/шаар, область) жана экономикалык факторлордун таасири эске алынган. Бул моделдин параметрлери логистикалык регрессиялардын жана 2013-жыл үчүн “Кыргызстандагы жашоо-турмуш” иликтөөлөр боюнча маалыматтардын негизинде эсептелген.

Логит жана пробит регрессиялардын натыйжалары боюнча кыйла жогорку киреше алуу, кредиттин болушу жана айыл жергесиндеги жашоо үй чарба башчысынын жынысына карабастан, көбүрөөк каражат топтоого түрткү болот. Эгерде үй чарбасын аял же никеде турган адам жетектесе каражат акча топтоо жогору болот. Үй-бүлөдө

балдардын көптүгү, кырсыкка дуушар болуулары (үй-бүлө мүчөсүнүн курман болушу же ооруп калышы жана башка кырсыктар) жана өлкөнүн түндүк аймагында жашоосу акча топтоого терс таасирин тийгизет.

Бул илимий эмгек үч бөлүмдөн турат: биринчи бөлүмдө теоретикалык жана методологиялык негиздер, гендер жана акча топтоодогу көйгөйлөр берилген. Экинчи бөлүмдө моделдер жана методологиялар, ошондой эле колдонулган маалыматтар чагылдырылган. Ал эми үчүнчү бөлүмдө жүргүзүлгөн эмпирикалык иштердин эсептөөлөрү жана натыйжалары келтирилген.

Гендердин жана акча топтоолордун теоретикалык жана методологиялык негиздери

Акча топтоо маселелерин иликтөө ыкмалары убакыттын өтүшү менен байкалаарлык өзгөрүп турган. Кейнс (1936) акча топтоолор үчүн төмөнкүдөй негизги мотивдерди бөлүп көрсөткөн: этияттуулук, сактык, эсептөө, жакшыртуу, көз карандысыздык, ишкердик, сыймыктануу жана ач көздүк. Кейнстин керектөөгө жана акча топтоого ынтаалыгын аныктоону камтыган ишине жана идеясына Кузнецтин (Kuznets, 1946) жана Дьюзенберринин (Duesenberry, 1949), Фридмандын (Friedman, 1957) жана анын киреше/акча топтоолордун туруктуу катышынын теориясы, ошондой эле Модильяни, Брумберг жана Андо (Modigliani and Brumberg, 1954; Modigliani and Ando, 1957) жана алардын турмуштук цикли теориялары аркылуу каршы пикирлерин билдиришкен.

Кыйла жаңы эмгектер жогоруда келтирилген базалык моделдерди жаңы детерминанттарды кошуу жана демографиялык, экономикалык жана социалдык өзгөрүлмөлүүлүктөрдү эске алуу менен кеңейтет. Гендер жана акча топтоолор темасында жазылган эмгектердин көпчүлүгүндө өнүккөн өлкөлөрдүн калкынын иш-аракеттери талдап-иликтенет жана 2000-жылдан кийин гана өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө карай багытталгандыгы байкалган. Жалпысынан, изилдөөчүлөр үй чарбаларынын каражат топтоо деңгээлин аныктаган төмөнкүдөй факторлорду бөлүп көрсөтүшөт: инфляция (Horioka and Wan, 2007; Temel Nalin, 2013), киреше (Harris et al., 2002; ur Rehman et al., 2010; Белехова, 2015), үй чарбаларынын географиялык абалы (Abdelkhalek et al., 2010; Temel Nalin, 2013), үй чарба башчыларынын социалдык жана демографиялык мүнөздөмөлөрү (жаш курагы, билими, үй-бүлөлүк абалы) (Grossbard and Berreira, 2006; Paxton, 2009), диний жана маданий тиешелүүлүгү (Kobrich Leon, 2013), экономикалык оптимизм деңгээли (Harris et al., 2002), тыкандык жана өзүн-өзү тарбиялоо жөндөмдүүлүгү (Белехова, 2015), ошондой эле гендер (Temel Nalin, 2013; Horioka and Wan, 2007; ur Rehman et al., 2010;) жана башкалар.

Бул тема боюнча эмпирикалык эмгектердин бөлүгү финансы рынокторунда гендердик теңсиздикке арналган. Pallavi Chavan (2008) экономикалык жактан артта калган региондордо жана социалдык топтордо аялдардын банк кызматтарынан пайдалануу мүмкүнчүлүктөрү эркектердикине караганда чектелүү (Chavan, 2008, стр. 20) деп белгилеген, мындай жагдайды Индиядан байкоого болот. Микрофинансылык уюмдардын кызматтарынан пайдалануу мүмкүнчүлүгү да аялдарга жана эркектерге ар башкача таасирин тийгизет. Мисалы, Угандада микрофинансылык кызматтар кардар аялдардын укуктарынын жана мүмкүнчүлүктөрүнүн кеңейүүсүнө өбөлгө түзөт, ошондой эле жалпысынан акча топтоого да алгылыктуу таасирин тийгизет (Corsi, De Angelis and Montalbano, 2013).

Гендердин каражат топтоого таасири үй чарбаларынын деңгээлинде гана эмес, жекече деңгээлде да (Fisher, 2010) иликтенген. Жалпысынан, аялдар эгерде алардын ден соолугу көйгөй жаратса, кыска мөөнөттүү мезгил ичинде азыраак каражат топтошот. Мындан тышкары, акча топтоо аракетин аныктаган факторлордун бири катары билим алуу аялдарга караганда эркектер үчүн кыйла маанилүү. Мында үй чарба башчысынын жынысы гана эмес, алардын балдарынын жынысы да акча топтоого таасирин тийгизет. Алсак, Индиянын айыл жергелерин иликтешкен авторлор 1977-1982-жылдардагы

маалыматтардын негизинде “гендердик таасир” (башкача айтканда кыз эмес, уулдун төрөлүшү) керектөөнү олуттуу көбөйтүү менен ири үй чарбаларында каражат топтоо деңгээлин төмөндөтөт (Deolalikar and Rose, 1998).

Эркектер менен аялдардын ортосунда каражат топтоодогу айырмачылык төмөнкү себептерден улам келип чыгат: биринчиден, өзгөчө өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдөгү аялдар эркектерге караганда азыраак акча табышат³. Эркектер менен аялдардын ортосундагы гендердик теңсиздикти төмөндөтүүнүн жалпы дүйнөлүк тенденциясын эске алганда да эмгек акы, кесип тандоо жана ээлеген кызматтар боюнча олуттуу айырма байкалат. Бул кирешенин аз болушуна жана аялдардын турмушунун начар болушуна алып келет, демек, алардын каражат топтоо мүмкүнчүлүгүн чектөө менен аялдардын консервативдүү болушун жана тобокелдикке да жол бере алышпай тургандыгын шарттайт. Мындай жагдай Grossbard and Pereira (2006), Seguino and Floro (2003), Mukami Njung’e (2010) жана Paxton (2009) деген авторлор тарабынан кеңири чагылдырылып, иликтенген. Алар өнүгүп келе жаткан өлкөлөр боюнча маалыматтардын жардамы менен акча топтоо деңгээли үй чарба башчысынын гендерине жараша айырмалана тургандыгын далилдешкен.

Grossbard and Pereira (2006) эмгектеринде акча топтоолордун жана үй-бүлөлүк мамилелердин теоретикалык модели кеңири сунушталат, анда никеге жана ажырашууга карата аныксыздык эске алынган жеке мамилелердин убакыт аралык модели колдонулат. Авторлор акча топтоо үчүн үй-бүлөлүк абалдын маанилүү экендигин баса белгилешип, акча топтоонун кыйла жогорку деңгээли үйлөнө элек эркектер жана турмушка чыккан аялдарга туура келээрин көрсөтүшкөн (Grossbard and Pereira, 2006).

Башка жагынан караганда, акча топтоо чечимдерин кабыл алууда үй-бүлөдөгү аялдын ролу жана жубайлардын ар биринин пикири маанилүү (Seguino and Floro, 2003). Алсак, аялынын кирешесинин өсүшү менен (учурда бул дүйнөнүн көпчүлүк бөлүгүндө кездешет) анын үй-бүлөдөгү ролу жогорулайт жана бул акча топтоо деңгээлине тиешелүү чечимдерге жана алардын болушуна таасир этет. Seguino and Floro 1975-1995-жылдар аралыгындагы 22 жарым өнөр жайлык экономикалардын мисалында көрсөтүшкөндөй, үй-бүлөдө аялдардын басымдуу добушка ээ болуусу жалпы акча топтоолордун өсүшүнө алып келет.

Бул тема боюнча авторлордун көпчүлүгү үй чарба башчысынын гендерин эске албаганда, үй чарбаларынын финансылык абалынын үй-бүлө түзүмү, үй чарба башчысынын жаш курагы жана билими, географиялык мүнөздөмөсү сыяктуу негизги детерминанттарын бөлүп көрсөтүшкөн. Мексика боюнча изилдөөсү өз идеясы, максаты жана ыкмалары жагында башка изилдөөлөрдөн айырмаланган Paxton үй-бүлө башчысы болгон аялдар жана үй-бүлө башчысы болгон эркектер акча топтоолорду ар башка активдерде топтошоорун аныктаган (Paxton 2009, p. 227). Mukami Njung’e (2013) ушул эле методологияны колдонуу менен Кенияда акча топтоолордун деңгээли киреше менен билимге алгылыктуу жагынан, ал эми үй чарба башчысынын курагына терс жагынан көз каранды болот деген тыянак чыгарган. Мындан тышкары, үй-бүлөдөгү каражат топтоо үй чарба башчысынын жынысына жараша өтө эле айырмаланып турат.

Жалпысынан, гендердин үй чарбасынын акча топтоолоруна олуттуу таасирин тийгизээрин эмпирикалык жана теоретикалык эмгектер тастыкташат. Алар мындан тышкары үй башчысынын мүнөздөмөсү (жаш курагы, үй-бүлөлүк абалы, билими) сыяктуу акча топтоолор детерминанттарын, ошондой эле үй чарбасынын жалпы кирешелерин жана алардын географиялык жайгашуусун да бөлүп көрсөтүшөт.

³ Кыргыз Республикасында аялдардын орточо эмгек акысы эркектердин эмгек акысына карата 2015-жылы 73,3 пайызды түзгөн (КР УСК).

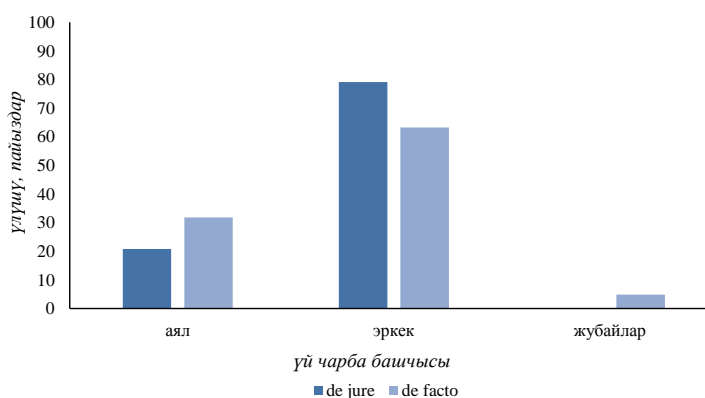
Кыргыз Республикасында гендердик аспектилерин эске алуу менен үй чарбаларынын финансылык жана акча топтоо аракеттери

Үй чарбаларынын мүнөздөмөлөрү жана алардын финансылык аракеттери тууралуу маалымат German Institute for Economic Research (DIW Berlin) жана Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)⁴ тарабынан жүргүзүлгөн “Кыргызстандагы жашоо-турмуш” иликтөөсүнүн (Life in Kyrgyzstan) натыйжасында алынган. Иликтөө Бишкек шаарынан жана 7 областтан 3 000ге жакын үй чарбасын камтуу менен өлкөнүн, шаар жана айыл жергесинин, түштүк менен түндүктүн деңгээлинде репрезентативдүү. Биз изилдөөнүн жүрүшүндө 2013-жылдагы гана агымды пайдаландык, анткени мурдагыларында үй чарбаларынын финансылык аракеттеринде өзүнчө модуль жок. Бардыгы болуп, акыркы тандоодо 2 400 үй чарбасы катышышты.

Үй чарбаларынын финансылык абалы “2.D. Акча топтоолор жана кредит” модульде алар үчүн арналган суроолор тизмегинде чагылдырылат. Бул модульдун маселелери акча топтоолордун жана/же кредиттин болушуна арналса, тогуз маселенин экөө гана акча топтоолорго арналган (финансылык топтоолордун болушуна жана алардын формасына). Бул модульде 2 562 үй чарбасы катышып, алардын ичинен 587 гана акыркы жыл ичинде финансылык жыйым топтошконун көрсөтүшкөн. Акча топтоолордун төмөн деңгээлде болушу көптөгөн факторлор менен, көбүнчө, тандоодогу үй чарбаларында кирешенин төмөн болушу менен түшүндүрүлөт: шаарларда жашагандар 21 429,7 сом айына, айылдарда жашагандар – айына 20 825,7 сом. Орточо беш адамды түзгөн үй чарбаларынын жалпы кирешесине мигранттардын акча которуулары, пенсиялар жана башка трансферттер да кирет. Анткени тандоо бүтүндөй өлкө үчүн репрезентативдүү, б.а. бул илимий иште жасалган корутундулар бүтүндөй Кыргызстан үчүн жалпыланышы мүмкүн, бирок алар айыл жергеси жана калктын жакыр катмары үчүн кыйла тагыраак берилген.

1-сүрөт.

Кыргызстанда номиналдуу жана айкын үй чарба башчыларынын гендердик таандуулугу, 2013

Изилдөөдө үй-бүлө мүчөлөрүнүн кимиси үй-бүлө башчысы деген суроо бар, бул үй чарбасынын башчысын аныктоого өбөлгө түзөт. Бирок эркек менен аялдын ролу тууралуу социалдык-маданий негизделген маалыматтардан улам, үй чарбаларында күйөөсү үй-бүлөсүн номиналдуу түрдө гана башкарып, негизги табышкер жана башчы катары аялы санала турган үй чарбаларын да кездештиребиз. Жубайлар экономикалык чечимдерди ким кабыл ала тургандыгын ар башка түшүндүрүшөт: эркектер чечим алар тарабынан кабыл алынган деп санапса, аялдар бирге кабыл алабыз деп эсептешет (1-таблица, Тиркеме). Ошентип, эркекти үй кожоюну, ал эми аялды коломто ээси катары белгилеген патриархалдык схема ушул тандоодо көрсөтүлгөн жана аралаш түпкү натыйжанын кимге таандык экенини аныктоого мүмкүндүк берет. (Nava-Bolanos, et al., 2014). Мындан тышкары, үй-бүлө мүчөлөрүнүн эң улуусу болгондуктан, аял үй чарба

⁴Изилдөө боюнча кыйла толук маалыматты төмөнкү шилтеме боюнча алсаңыздар болот http://www.diw.de/de/diw_01.c.100313.en/forschung_beratung/projekte/projekte.html?id=diw_01.c.345525.en

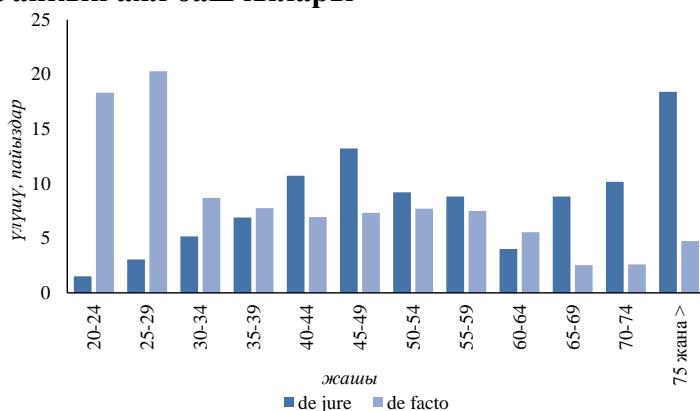
башчысы катары саналган (жесир аял баласы жана анын үй-бүлөсү менен жашаган) үй-бүлөлөр да камтылган. Эгерде аял турмуштук маанилүү чечимдерди кабыл алууга катышпаса жана үй-бүлөнүн кирешесине салым кошпосо, бул жагдай кирешелерди эсептөөлөрдө да эске алынууга тийиш.

Эркектер менен аялдардын турмуштагы ролу тууралуу социалдык-маданий негизделген көйгөйлөрдү чечүү үчүн Gammage (1998) ар башка гендердик таандуулуктагы үй чарба башчыларынын *de jure* жана *de facto* аныктамаларын киргизүүнү сунуштайт. *D jure* аныктамасы изилдөөдө белгиленген номиналдуу үй чарба башчыларына таандык. Ал эми *de facto* аныктамасында негизги үй-бүлө багуучу катары саналган үй чарба башчысынын жынысы аныкталат. Бул жагдайда күйөөсү менен аялынын кирешеси барабар болсо, экөө тең үй чарба башчысы катары саналышат.

Ылгап бөлүштүрүүдө *de jure* 259, бирок *de facto* 351 – үй чарба башчысын – аялдар түзгөн (1-сүрөт). Номиналдуу түрдө эркектердин 79 пайызы, ал эми аялдардын 21 пайызы үй-бүлөнү башкарышат. Бул аныктамадан улам, аял жетектеген үй-бүлөнүн үлүшү кыйла жогору болуу менен 32 пайызды түзөт. Ал эми беш пайызы эркектер менен аялдардын биргелешип башкаруусуна туура келет.

2-сүрөт.

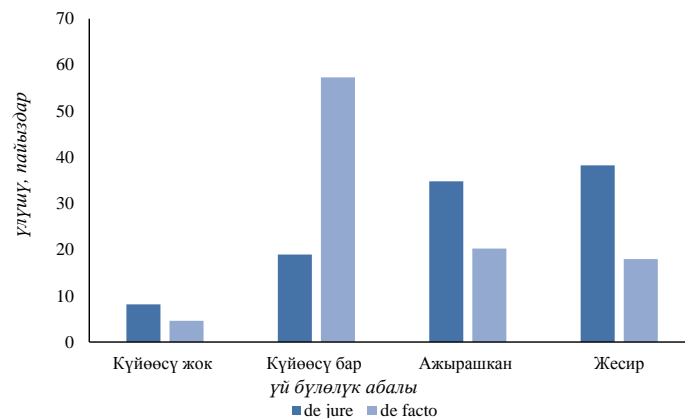
Жаш курагына жараша бөлүнгөн топтор боюнча үй чарбаларынын номиналдык жана айкын аял башчылары

Үй чарбасын башкарган аялдар арасында кызыктуу тенденция байкалган, алсак: алардын ичинен кырк жашка чейинкилери үй-бүлө багуучу катары саналган учурда да үй-бүлө башчысы катары эсептелинбейт, ал эми кырк жаштан кийин бул жагдай тескерисинче түптөлөт – аялдардын ушул курагынын тобунда алар номиналдык катары иш алып барышкан менен чыныгы үй чарба башчысы болуп саналышпайт (2-сүрөт).

3-сүрөт.

Үй-бүлөлүк абалы боюнча аялдын үй чарбаларын номиналдык жана айкын жетектөөсү

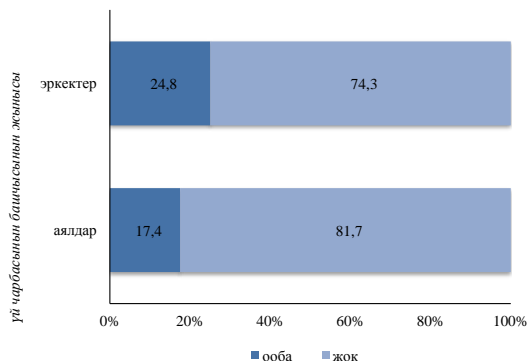
Күйөөсү бар аял үй-бүлөсүн баккан күндө да, анын күйөөсү үй-бүлө башчысы катары саналат (3-сүрөт). Ажырашкан аялдар жана өзгөчө жесир аялдар боюнча тескерисинче, кирешени жана маанилүү экономикалык чечимдерди башка үй-бүлө мүчөсү

кабыл алган күндө да, үй-бүлөдөгү энелер көбүнчө үй чарбасын номиналдуу түрдө жетектешет. Бул иште эконометрикалык моделди эсептөөлөр үй чарбасынын номиналдык сыяктуу эле, айкын үй чарба башчысынын гендерин эске алуу менен жүргүзүлөт.

Эркек башкарган үй чарбасына караганда, аял жетектеген үй чарбасында акча топтоо үлүшү азыраак (4-сүрөт).

4-сүрөт.

Үй чарба башчыларынын гендер боюнча акча топтоолору

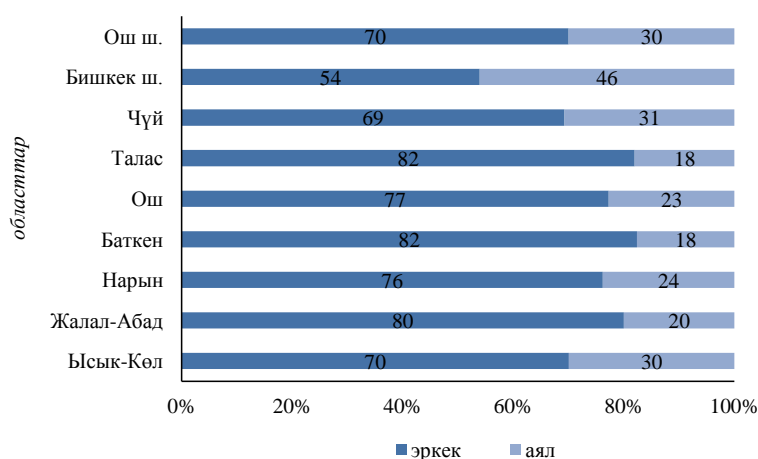

2013-жылдын “Кыргызстандагы жашоо-турмуш” иликтөөсүнүн маалыматтары боюнча 587 үй чарбасы акыркы 12 ай ичинде (22,9 пайыз) өздүк акча топтолсо, 1 975 үй чарбасында (77,1 пайыз) топтолгон эмес. Акчаларды топтогон үй чарбасынын үлүшү шаардан жана айыл жергесинен бир кыйла айырмаланат: алсак, айыл жергесинде ал 27 пайызды, ал эми шаарда 17,9 пайызды түзгөн.

Үй чарбасын башкарган аялдардын көпчүлүгү Бишкек жана Ош шаарларында, ошондой эле Чүй жана Ысык-Көл областтарында жашашса (5-сүрөт), Талас, Баткен жана Жалал-Абад областтарында азыраак катталган.

5-сүрөт.

Обласстар боюнча үй чарба башчыларынын гендердик таандуулугу

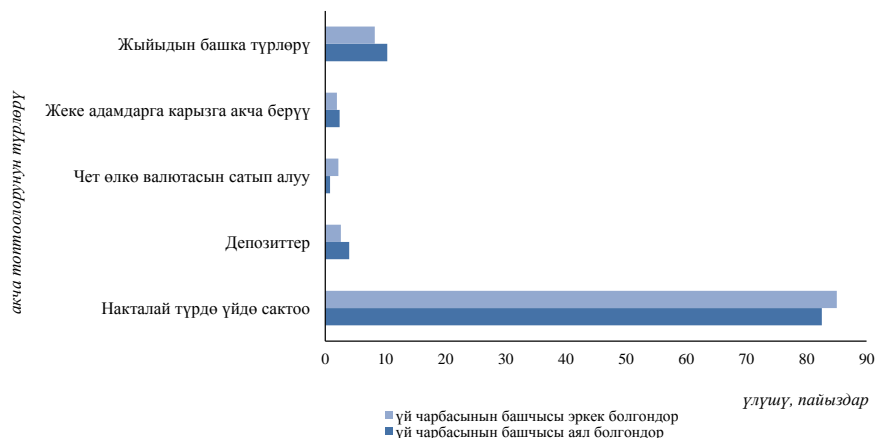
Үй чарбасынын акча топтоо аракети жашаган жерге жараша айырмаланат. Эң көп үлүш Баткен областында (үй чарбасынын 59 пайызы), Нарын областында (49 пайыз), Ысык-Көл областында (31 пайыз) жана Талас областында (30 пайыз) катталган. Ал эми эң аз үлүш Чүй областында (5 пайыз), Жалал-Абад областында (13 пайыз), Бишкек шаарында (16 пайыз), Ош шаарында (20 пайыз) жана Ош областында (27 пайыз) байкалган. Нарын жана Талас областтарында аялдар жетектеген үй чарбалары ал эми Жалал-Абад, Ысык-Көл, Ош областтарында жана Бишкек шаарында эркектер башкарган үй чарбалары көп акча топтошот.

Көпчүлүк үй чарбасы (495 же 84 пайыз) топтогон акчаларын көбүнчө “түйүнчөктө” сакташса (6-сүрөт), азыраак бөлүгү чет өлкө валютасында, депозиттерде жана башка формаларда топтошкон. Үй чарбасын жетектешкен аялдар эркектерге караганда башка адамдарга көбүрөөк карызга беришет, депозитке жана акча топтоолордун башка

түрлөрүнө салышат. Ал эми эркектер акчаларды накталай түрдө жана чет өлкө валютасында сакташат.

6-сүрөт.

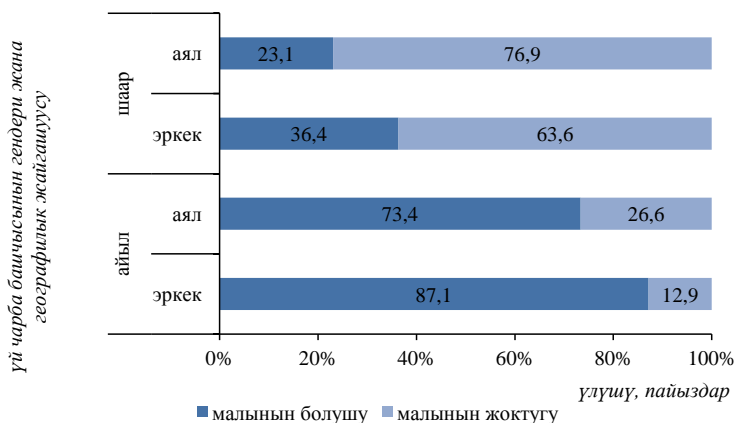
Үй чарбалардын акча топтоолорунун түрлөрү

Үй чарбаларынын үчтөн бир бөлүгү акыркы жылдар ичинде каражат топтошконун тастыкташса, 62 пайыздан көбүрөөгү майда жана ири мүйүздүү бодо мал, ошондой эле үй канаттуулары түрүндө активдерге ээ болушкан. Айрыкча айыл жергесинде аял жетектеген чарбанын 73 пайызы, эркек башкаргандардын 87 пайызы мал кармашат (7-сүрөт). Шаар ичиндеги үй чарбалары арасында деле мал баккандар жогорку үлүшкө ээ: алсак, 23 пайызы аял жетектеген үй чарбасына жана 36 пайызы эркек башкаргандарга таандык. Албетте, мал түрүндөгү активдердин баарын эле каражат топтоо катары кароого болбойт, бирок шаарда мал кармагандардын болушу эле, малды сатып алуу жана аны багуу жагында акча топтоонун жана керектөөнү текшилөөнүн (финансылык активдерге караганда жалпыга таанымал) жайылтылган түрү болуп саналаары тууралуу гипотезаны тастыктап турат.

7-сүрөт.

Башка активдердин болушу (майда жандыктар жана бодо мал, үй канаттуулары)

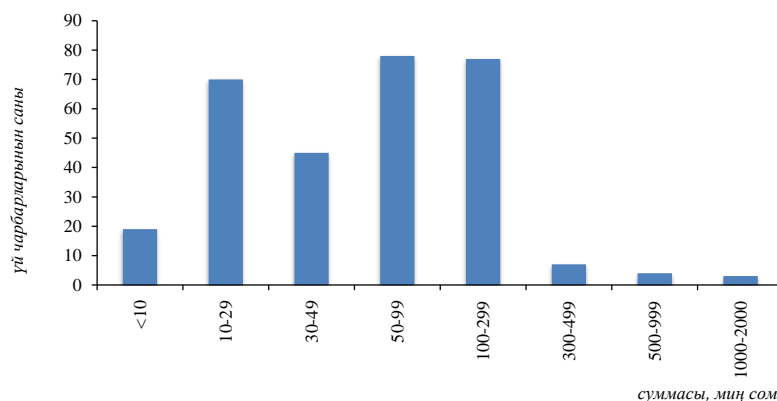

303 үй чарбасы 50 млндон 2 млн сомго чейинки өлчөмдө карыз же кредит (11,7 пайызга) алган. 2013-жылы карыздын/кредиттин орточо өлчөмү 89 673 сомду түзгөн. Формалдуу эмес кредиттин орточо өлчөмү 36 670 сом, микрокредиттик уюмдун кредити – 65 872 сом чегинде катталган. Нарын (бардык үй чарбасынын 55 пайызы) жана Талас (29 пайыз) областтарынын үй чарбалары көбүрөөк кредит алышкан. Ал эми башка областтарда кредит алышкандардын үлүшү өтө төмөн: 6-14 пайызды түзгөн.

Аял башкарган үй чарбалар Ысык-Көл, Жалал-Абад жана Нарын областтарында катталган. Ал эми Талас, Чүй областтарында жана Бишкек, Ош шаарларында эркек башында турган үй чарбасы карызга акча көп алаары белгиленген. Эң кызыгы Нарын жана Талас областтары акча топтоо сыяктуу эле, кредит алуу боюнча да башка областтарга караганда жигердүү келишет. Жалпысынан, карыз алуучу үй чарбаларынын көпчүлүгү 300 миң сомго чейин чакан кредиттерди алышкан (8-сүрөт).

8-сүрөт.

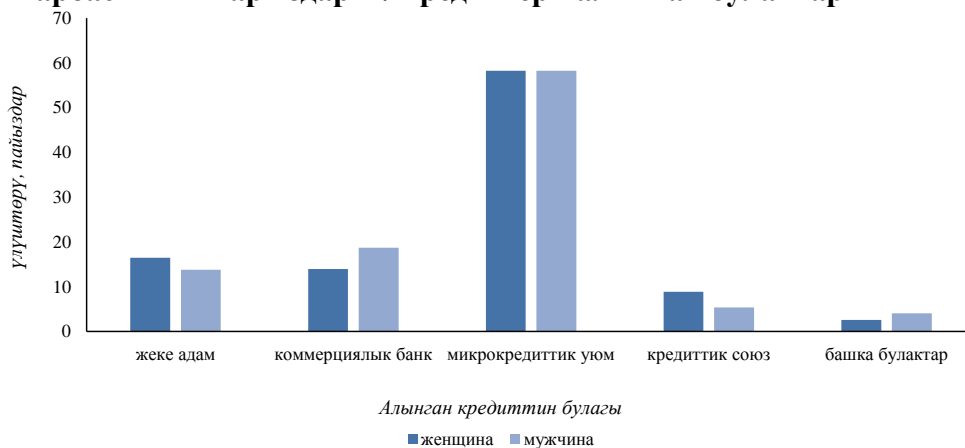
Үй чарбалары тарабынан алынган кредиттердин суммасы

Үй чарбасын жүргүзүү үчүн карыздын/кредиттин негизги булактарынан болуп микрокредиттик уюмдар (177), коммерциялык банктар (52) жана жеке адамдар (44) саналган. Кредиттик союздардан (19), коммерциялык уюмдардан (5), ломбарддардан (1) жана башка булактардан (5) кредиттер азыраак алынган. Жалпысынан, үй чарбасынын көпчүлүгү – 58,4 пайызы – топтук кредиттерди сунуштаган микрокредиттик уюмдардан алышат, анткени алар көп документтерди талап кылбайт жана калктуу пункттарда да өкүлчүлүктөрү арбын (9-сүрөт). Коммерциялык банктар жеке адамдарга караганда, кредит алуу булагы катары көбүрөөк таанымал. Бирок эркектер башкарган үй чарбасы аялдар башкаргандарга салыштырганда коммерциялык банктарга көбүрөөк кайрылышса, формалдуу эмес кредиттер боюнча (башка жеке адамдардын кредиттери) жагдай тескерисинче түптөлөт. Ошондой эле кредиттик союздарга, ломбарддарга жана башка булактарга салыштырганда формалдуу эмес кредиттер көбүрөөк колдонулат.

9-сүрөт.

Үй чарбасынын карыздары / кредиттери алынган булактар

Үй чарбалары күндөлүк чыгашалардын ордун жабуу, курулуш жана турак жай сатып алуу, айыл чарба максаттары, тойлорду өткөрүү, өз ишин ачуу жана башка максаттарга карыз көп алышат (10-сүрөт). Ошондой болсо да, кредиттин негизги максаты – бул күндөлүк чыгашалардын ордун жабуу жана башка максаттар, өзгөчө аял жетектеген үй чарбалары үчүн. Эркек башкарган үй чарбалары курулуш же турак жайды/жер тилкелерин сатып алуу, ошондой эле айыл чарба максаттары үчүн кредиттерди көбүрөөк алышат. Аялдар бизнес ачуу жана айыл чарба максаттарына, курулушка же турак жай сатып алууга караганда той өткөрүү үчүн көбүрөөк карыз алышат; эркектерде деле бул максаттагы кредиттерди алуу болжолдуу алганда ушул деңгээлде эле. Билим берүүгө, ошондой эле дарыланууга жана медициналык кызмат көрсөтүүлөргө формалдуу жана формалдуу эмес кредиттер азыраак багытталат.

10-сүрөт.

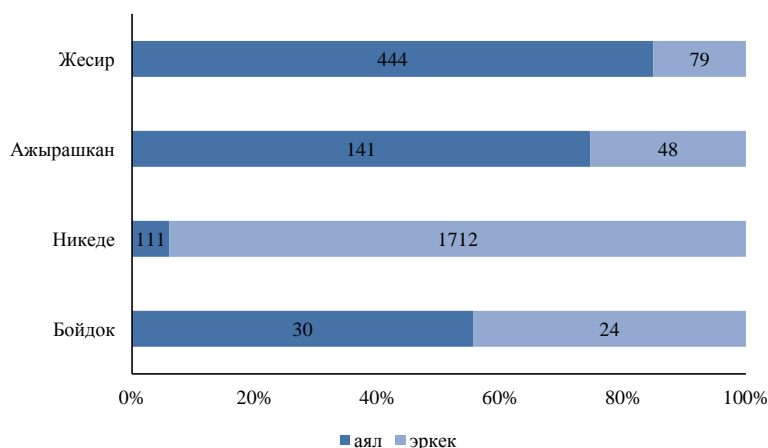
Үй чарбасынын башчыларынын гендердик тиешелүүлүгү боюнча кредиттин максаты

Жаш аялдар жетектеген үй чарбалары каражаттарды аз топтойт, бирок топтоо деңгээли жаш курагына жараша өсүп, 50-64 жаштагы аялдар арасында эң жогорку чегине жетет. Алсак, 30 жашка чейинки аялдар тескеген үй чарбасынын 5 пайыздан азыраагы, 60-64 жашка чейинки аялдар тобунда 76 пайызы акча топтошот. Ал эми 65 жаштан кийин топтоо деңгээли кайрадан төмөндөйт, бул Модильянинин (1957) турмуштук циклине дал келет. Ушундай эле тенденция эркектер башында турган үй чарбалары арасында да байкалган, акча топтоолор куракка жараша өсүп, кийинчерээк төмөндөгөн. Эң башкысы үй чарбасын башкарган эркектердин каражат топтоо боюнча эң бийик чеги аялдарга караганда эртерээк – 45-55 жашында башталат.

11-сүрөт.

Ар түрдүү гендердик тиешелүүлүгү боюнча үй чарбасынын башчыларынын үй-бүлөлүк абалы

Жалпысынан аялдар тескеген үй чарбалары эркектерге караганда каражатты азыраак топтойт. Мында, үй-бүлө башчысы аял болгондордун арасында ажырашып кеткен аялдардын жана жесирлердин саны эркектерге караганда бир кыйла көп (11-сүрөт). Мисалы, жесирлердин 85 пайызы жана ажырашкандардын 75 пайызы – аялдар. Ушул сыяктуу үй-бүлөлөрдө тандап алуунун жыйынтыгына караганда кирешелердин жалпы орточо деңгээли, натыйжада топтоо мүмкүнчүлүктөрү төмөн.

1-таблицада эмпирикалык моделге камтылган негизги өзгөрүлмөлөр боюнча жыйынтыктоочу статистика сунушталып, аялдар башкарган үй чарбаларын эркектер башкаргандар менен салыштырууга мүмкүндүк берилет. Тандоодо камтылган аялдар башкарган үй чарбаларынын орточо кирешеси эркектер башкарган үй чарбасына караганда төмөн. Үй чарбалары да башчылардын үй-бүлөлүк абалы, өз өлчөмү, ошондой эле географиялык жайгашуусу боюнча өтө айырмаланып турушат. Аял башкарган үй-

бүлөдө топтолгон байлыктын наркы жогору, муну үй башчысынын жаш курагына жараша жана үй-бүлөнүн шаарда жашагандыгы менен түшүндүрүүгө болот.

1-таблица.

Үй чарбасынын тандоосуна камтылган жыйынтыктоочу статистика

№	Өзгөрүлмө	Аял башында турган үй чарбасы			Эркек башында турган үй чарбасы		
		Орточо	Мин.	Макс.	Орточо	Мин.	Макс.
1	Киреше	19 063,6	300	159 000	21 776,4	1 000	230 000
2	Жаш курагы	55,4	18	95	50,2	17	94
3	Үй-бүлөлүк абалы (1=үй-бүлөлүү/турмуш курган)	0,16	0	1	0,93	0	1
4	Балдардын саны	1,35	0	7	1,96	0	8
5	Чондордун саны	2,95	1	9	3,59	1	10
6	Географиялык жайгашуусу (1=шаар)	0,52	0	1	0,67	0	1
7	Кредиттин болушу (1= кредит бар)	0,12	0	1	0,13	0	1
8	Топтолгон кыймылдуу жана кыймылсыз мүлк	1 320 083	3 000	9 450 000	1 294 162	800	9 197 000

Эмпирикалык модель жана методология

Кыргызстанда үй чарбасынын каражат топтоосуна гендердин тийгизген таасирине баа берүү жана акча топтоо аракеттеринин башка детерминантын аныктоо максатында, Nava-Bolanos, Brown-Grossman and Dominguez-Villalobos (2014) тарабынан колдонулган модель жана методология пайдаланылган. Моделдин өзгөчөлүгү кирешени, үй чарбасынын башчыларынын социалдык жана демографиялык мүнөздөмөлөрүн, таасирлерди, үй-бүлөнүн курамын эске алып, ал төмөнкүдөй берилет:

$$S_i = f(Y_i, CHD_i, ADT_i, URB_i, CRD_i, AGE_i, (AGE_i)^2, GEN_i, ED_i, SHOCK_i, MAR_i, south_i, WEALTH_i)$$

мында, S – бул акча топтоонун фиктивдүү өзгөрүлмөсү, ал 1ге барабар, эгерде үй чарбасы акыркы 12 ай ичинде акча топтогон болсо (ал эми топтобосо 0 барабар) жана ал төмөнкү өзгөрүлмөлөрдөн көз каранды:

Y – бул үй чарбасынын жылдык чогуу алгандагы кирешеси;

CHD – бул балдардын саны;

ADT – чондордун саны;

RUR – айыл жергесинин үй чарбалары үчүн 1ге барабар фиктивдүү өзгөрүлмө жана 0 барабар шаардык үй чарбалары;

CRD – формалдуу эмес же формалдуу кредиттин болушу (ал жок болгон учурда 0 барабар);

AGE – үй чарба башчысынын курагы;

GEN – үй чарба башчысынын гендердик тиешелүүлүгү (эгерде аял болгон болсо 1 барабар);

ED – үй чарба башчысынын билим деңгээли, жылдардын саны⁵;

$SHOCK$ – үй-бүлөдө орун алган алгылыксыз жагдайлар (үй-бүлө мүчөсүнүн бирөөсүнүн каза болушу / ооруп калышы, алынып жаткан акча которуулардын кескин төмөндөшү же багуучунун иштен бошоп калышы);

MAR – үй чарба башчысынын үй-бүлөлүк абалы;

$south$ – өлкөнүн түндүк областтарында жайгашкан үй чарбалары үчүн өзгөрүлмө 0 барабар жана Баткен, Жалал-Абад, Ош областтарынын үй чарбалары үчүн 1ге барабар,

$WEALTH$ – үй-бүлөнүн топтогон байлыгы (2013-жылга чейин сатылып алынган кыймылдуу жана кыймылдуу эмес мүлк);

⁵ Билим берүү категориясынан улам, окутуу узактыгын эсептөө Bruck and Esenaliev эмгегинин негизинде эсептелинген. (2013). Post-Socialist Transition and the Intergenerational Transmission of Education in Kyrgyzstan.

и – ката.

Акча топтоо боюнча маалыматтар “Акыркы 12 ай ичинде Сиз акча топтогон белеңиз?” деген суроодон алынып, өзгөрүлмө катары берилген. Жогоруда көрсөтүлгөн логит/пробит модели үй чарбаларынын номиналдык жана айкын башчылары үчүн өзүнчө эсептелинген. Ошентип, GEN өзгөрүлмөсүнүн маалыматтары *de jure* жана *de facto* эсептөөлөрүндө колдонулат, ошол эле учурда калган өзгөрүлмөлөр өзгөрүүсүз калат. Логистикалык моделдерди интерпретациялоодо эң жогорку натыйжалар маанилүү, мында ошондой эле эркектер жана аялдар башкарган *de jure* жана *de facto* үй чарбаларынын мүнөздүү маанилери үчүн эң жогорку натыйжалар өзүнчө эсептелинет. Үй чарбасынын жылдык жана чогуу алгандагы кирешеси, ошондой эле топтолгон байлык логарифмикалык маанилерге эсептелинет.

Эмпирикалык моделди эсептөөлөр жана жыйынтыктар

Логит жана пробит регрессиялардын жыйынтыктары көрсөткөндөй, (2-таблица жана 3-таблица) кыйла жогорку кирешеге ээ болушу, кредитинин болушу жана айыл жергесинде жашоосу үй чарбаларын көп каражат топтоого түрткү берет. Аял жана никеде турган адам башкарган үй чарбада топтоо деңгээли жогору. Балдардын көп болушу, үй-бүлө дуушар болгон алгылыксыз жагдайлар жана өлкөнүн түндүк тарабында жашоо акча топтоого терс таасирин тийгизет.

2-таблица.

Логит жана пробит регрессиялардын жыйынтыктары, үй чарбаларынын номиналдык башчылары

№	Өзгөрүлмө	Логит моделдин жыйынтыктары		Пробит моделдин жыйынтыктары	
		Коэффициент	Стд. четтөө.	Коэффициент	Стд. четтөө
1	ln_income	0,41***	0,07	0,24***	0,04
2	CHD	-0,12***	0,04	-0,07**	0,02
3	ADT	-0,02	0,04	-0,01	0,02
4	RUR	0,64***	0,14	0,37***	0,08
5	CRD	0,57***	0,16	0,34***	0,09
6	age	-0,005	0,03	0,00	0,02
7	age_sq	0,001	0,00	0,00	0,00
8	gender	0,12**	0,06	0,07**	0,04
9	gen_mar	-0,58	0,43	-0,32	0,24
10	educ	0,03	0,02	0,02	0,01
11	SHOCK	-0,09***	0,02	-0,06***	0,01
12	MAR	0,33*	0,20	0,20*	0,12
13	south	-0,44***	0,11	-0,25***	0,06
14	ln_WEALTH	0,18***	0,06	0,10***	0,03
15	_cons	-10,86***	1,23	-6,34***	0,69

***, **, * 1, 5 жана 10 пайыз маанилүүлүгү менен статистикалык маанилүүлүктү түшүндүрөт.

Номиналдык башчылар боюнча маалыматтарга негизделген жыйынтыктар айкын башчылар боюнча маалыматтарды колдонуу менен моделди эсептөөлөрдүн жыйынтыктарынан айырмаланып турат. Алсак, үй чарбаларынын айкын башчыларынын жыйынтыктары номиналдык башчылардын жыйынтыктарына караганда кирешелердин, топтолгон байлыктын, айрыкча гендердин көбүрөөк деңгээлде таасирин тийгизе тургандыгын көрсөткөн. *De jure* маалыматтары менен моделдин жыйынтыктары боюнча аялдын үй-бүлөөнү жетектөөсү акча топтоо ыктымалдуулугун 2 пайызга, ал эми *de facto* маалыматтарынын жыйынтыктары боюнча 6,5 пайызга жогорулатат. Ошол эле учурда үй чарбасынын жайгашкан ордунун (шаар/айыл, область) таасири айкын маалыматтарга салыштырмалуу бир топ төмөн. Киреше, балдардын саны⁶, жайгашкан орду, кредиттин

⁶ Балдардын саны үй чарбалардын номиналдык башчылары боюнча маалыматтарды пайдалануу менен эсептөөлөр үчүн гана статистикалык маанилүү

болушу жана алгылыксыз жагдайлар, топтолгон байлык жана үй чарба башчысынын гендердик тиешелүүлүгү сыяктуу детерминанттар статистикалык жактан маанилүү.

3-таблица.

Логит жана пробит регрессиялардын жыйынтыктары, үй чарбаларынын айкын башчылары

№	Өзгөрүлмө	Логит моделдин жыйынтыктары		Пробит моделдин жыйынтыктары	
		Коэффициент	Стд. четтөө.	Коэффициент	Стд. четтөө
1	ln_income	0,45***	0,12	0,26***	0,07
2	CHD	-0,07	0,06	-0,05	0,04
3	ADT	-0,03	0,07	-0,01	0,04
4	RUR	0,77***	0,17	0,46***	0,10
5	CRD	0,61***	0,20	0,36***	0,12
6	age	-0,02	0,06	-0,01	0,03
7	age_sq	0,00	0,00	0,00	0,00
8	gender	0,41**	0,19	0,22**	0,10
9	gen_mar	-0,33	0,57	-0,17	0,33
10	educ	-0,01	0,03	0,00	0,02
11	SHOCK	-0,11***	0,04	-0,07***	0,02
12	MAR	0,41*	0,24	0,17	0,26
13	south	-0,34**	0,16	-0,19**	0,09
14	ln_WEALTH	0,14*	0,08	0,20***	0,06
15	_cons	-11,27***	2,02	-6,70***	1,15

***, **, * 1, 5 жана 10 пайыз маанилүүлүгү менен статистикалык маанилүүлүктү түшүндүрөт

2 жана 3-таблицада көрүнүп тургандай эле, логит жана пробит регрессиялардын жыйынтыктары өтө окшош. Жалпысынан, логит модели 77,75 пайызды, ал эми пробит модели – 77,63 пайызды түзгөн (4-таблица). Бул модель үй чарбалары акча топтобогон учурларда 94 пайызга жана топтогон учурларда 26 пайызга туура божомолдойт.

4-таблица.

Логит жана пробит моделдеринин дал келиши

Logistic model for SAV				Probit model for SAV			
		True				True	
Classified	D	~D	Total	Classified	D	~D	Total
+	151	110	261	+	147	109	256
-	424	1715	2139	-	428	1716	2144
Total	575	1825	2400	Total	575	1825	2400
Classified + if predicted $\Pr(D) \geq 0,5$ True D defined as SAV !=0				Classified + if predicted $\Pr(D) \geq 0,5$ True D defined as SAV !=0			
Sensitivity	Pr (+ D)		26,26 %	Sensitivity	Pr (+ D)		25,57 %
Specificity	Pr (- ~D)		93,97 %	Specificity	Pr (- ~D)		94,03 %
Positive predictive value	Pr (D +)		57,85 %	Positive predictive value	Pr (D +)		57,42 %
Negative predictive value	Pr (~D -)		80,18 %	Negative predictive value	Pr (~D -)		80,04 %
False + rate for true ~D	Pr (+ ~D)		6,03 %	False + rate for true ~D	Pr (+ ~D)		5,97 %
False - rate for true D	Pr (- D)		73,74 %	False - rate for true D	Pr (- D)		74,43 %
False + rate for classified +	Pr (~D +)		42,15 %	False + rate for classified +	Pr (~D +)		42,58 %
False - rate for classified -	Pr (D -)		19,82 %	False - rate for classified -	Pr (D -)		19,96 %
Correctly classified			77,75 %	Correctly classified			77,63 %

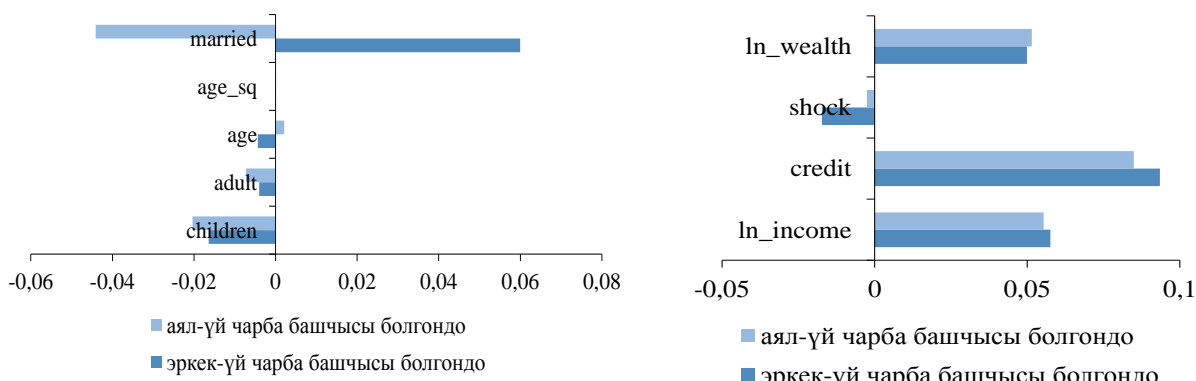
Үй чарбаларынын *de jure* башчылары боюнча жүргүзүлгөн эсептешүүлөрдүн жыйынтыктары башчынын үй-бүлөлүк абалы жана балдардын болушу акча топтоонун маанилүү демографиялык детерминанттарынан болуп саналаарын көрсөткөн⁷. Аялынын/күйөөсүнүн болушу эркектердин топтоо мүмкүнчүлүгүн 6 пайызга көбөйтөт, бирок аялдардыкын 4 пайызга төмөндөтөт. Балдардын болушу үй чарбасынын бардык

⁷ Жаш курак, үй-бүлөдө чоңдордун саны сыяктуу демографиялык өзгөрүлмөлөр статистикалык жактан маанилүү болуп саналбайт.

түрлөрү үчүн каражат топтоо мүмкүнчүлүгүн 2 пайызга төмөндөтөт. Акча топтоо аракетинде карата үй чарба башчысынын курагы олуттуу деле таасирин тийгизбейт жана маанилүү эмес (12-сүрөт).

12-сүрөт.

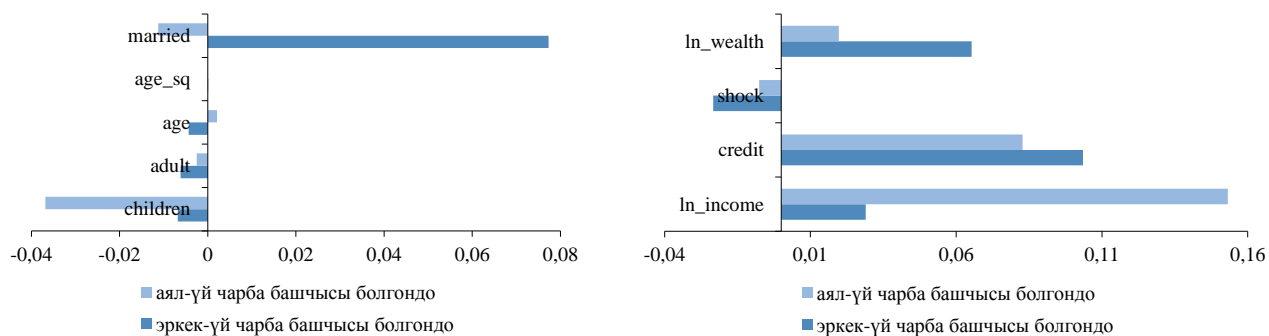
Үй чарба башчыларынын de jure боюнча мүнөздүү маанилери боюнча чектүү таасирлер

Кредиттин болушу акча топтоо мүмкүнчүлүгүнө оң таасирин тийгизип, *de jure* эркек башкарган үй чарбасында аны 9 пайызга жана аял жетектеген үй чарбасында 8 пайызга көбөйтөт. Каражат топтоого кирешенин жана топтолгон байлыктын таасиринин деңгээли эки үй чарбасы үчүн бирдей эле каралат. Кирешенин 10 пайызга өсүшү акча топтоо мүмкүнчүлүгүн 0,6 пайызга көбөйтөт, ал эми топтолгон байлыктын 10 пайызга өсүшү аны 0,5 пайызга көбөйтөт (13-сүрөт). Үй-бүлө дуушар болгон алгылыксыз жагдайлар эркек башкарган үй чарбага караганда аял башкарган үй чарбада акча топтоого тийгизген терс таасири олуттуураак.

13-сүрөт.

Үй чарба башчыларынын de facto боюнча мүнөздүү маанилери боюнча чектүү таасирлер

Эсептешүүлөрдүн жыйынтыктарына баа берүү менен айыл жергесинде жайгашкандыгы каражат топтоо мүмкүнчүлүгүнө оң таасирин тийгизет деген тыянак чыгарууга болот. Мындан тышкары, өлкөнүн түштүгүндө жайгашкандыгы бирдей эле шарттарда акча топтоо мүмкүнчүлүгүнө оң таасирин тийгизет.

Үй чарбаларынын номиналдуу эмес, айкын башчысынын гендерин колдонуу менен регрессиянын натыйжалары демографиялык жана экономикалык детерминанттар боюнча бир аз айырмаланып турат, бирок географиялык өзгөрүлмөлүүлүгү боюнча бир кыйла окшош. Алсак, үй чарбаларынын *de facto* башчылары боюнча эсептөөлөрдөн улам, жолдошунун/жубайынын болушу эркек башкарган үй чарбалары үчүн мындан да олуттуу жана алгылыктуу фактордон, бирок аял башкарган үй чарбалары үчүн терс фактордон болот. Балдардын болушу аял башкарган үй чарбалары үчүн акча топтоо мүмкүнчүлүгүнө кыйла терс таасирге (мүмкүнчүлүктү 3,7 пайызга төмөндөтөт) жана эркек башкарган үй чарбалары үчүн кыйла аз таасирге (0,7 пайыз) ээ.

Экономикалык өзгөрүүлөрдүн ичинен акча топтоого көбүрөөк таасирди күтүлгөндөй эле, үй чарбанын чогуу алгандагы кирешеси тийгизет. Мында, аял башкарган *de facto* үй

чарбалардын акча топтоолорду үчүн түшкөн кирешеден таасир эркек башкарган үй чарбалары үчүн караганда кыйла жогору. Кирешенин 10 пайызга өсүшү аял үчүн акча топтоо мүмкүнчүлүгүн 1,5 пайызга жана эркек үчүн болгону 0,3 пайызга көбөйтөт. Кредиттин болушу эки типтеги үй чарба үчүн акча топтоо мүмкүнчүлүгүн (10 жана 8 пайызга) жогорулатат, ал эми таасирлердин болушу көбүрөөк деңгээлде эркек башкарган үй чарбаларынын акча топтоо мүмкүнчүлүгүн төмөндөтөт. Топтолгон байлыктын өсүшү аял башкарган үй чарбаларына караганда, эркек башкарган үй чарбаларынын каражат топтоо аракеттери үчүн кыйла олуттуу.

Жалпысынан, каражат топтоодо айрым гендердик теңсиздиктин болушу тууралуу гипотеза тастыкталууда: эркек башкарган үй чарбаларына караганда аял башкарган үй чарбаларында акча топтоо мүмкүнчүлүгү 6 пайызга жогору. Мындан да башка детерминанттардын тийгизген таасиринин деңгээли да үй чарба башчысынын гендеринен көз каранды.

Корутунду

Үй чарбалардын акча топтоо аракеттери менен аныкталган ички ресурстарды мобилизациялоо үчүн акча топтоолордун негизги детерминанттарын аныктоо зарыл. Кыргыз Республикасында үй чарбалардын акча топтоо аракеттери темасына эмпирикалык адабияттын тартыштыгы, айрыкча гендердик аспекти эске алуу менен жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизги себебинен болуп саналат.

Бул эмгекте эркек менен аялдын ролу тууралуу социалдык-маданий шарттуу түшүнүктөрдү жана үй чарбаларынын *de jure* жана *de facto* башчыларынын ортосундагы гендердик өзгөчөлүгүн айырмалоо мүмкүнчүлүгү эске алынган. *De jure* аныктамасы респонденттер тарабынан “Кыргызстандагы жашоо-турмуш” иликтөөсүндө белгиленген үй чарбалардын номиналдуу башчыларына тиешелүү. *De facto* аныктамасы үй-бүлөдөгү негизги багуучунун жынысын аныктайт. Бардык эсептөөлөр үй чарбалардын номиналдуу сыяктуу эле, айкын башчылары боюнча маалыматтарды пайдалануу менен жүргүзүлгөн.

Жүргүзүлгөн талдап-иликтөөлөр киреше деңгээли жана топтолгон байлык, кредиттин болушу, үй чарба дуушарланган таасирлер акча топтоо же топтобоо мүмкүнчүлүктөрүн аныкташаары көрсөтүлгөн. Үй чарба башчыларынын үй-бүлөлүк абалы, ошондой эле жашаган жери да каражат топтоо мүмкүнчүлүгүнө олуттуу таасирин тийгизет. Мындан тышкары, бирдей экономикалык, социалдык жана географиялык мүнөздөмөлөрү менен үй чарбалар акча топтоо аракеттеринде үй чарба башчысынын гендердик таандыгына жараша айырмаланат.

Шаар жергесинде жана республиканын түндүк областтарында жайгашкан үй чарбалары айылдарда жана өлкөнүн түштүгүндө жайгашкан үй чарбаларына караганда акча топтоо жөндөмдүүлүгү азыраак. Кирешелериндеги ажырымдан улам, айыл жергесиндеги айрым үй чарбалар бир аз сумманы сактап коюшат, бирок булардын каражат топтоо мүмкүнчүлүгү кыйла жогору. Учурда айыл жергесинде жайгашкан үй чарбаларынын каражаттарынын олуттуу бөлүгү майда жандыктарды жана бодо малдарды, дан эгиндерин, көчөттөрдү жана уруктарды сатып алууга багытталган; ири суммалар жер тилкелери сыяктуу активдерде сакталууда. Буга ылайык, айыл тургундарында акча топтоо мүмкүнчүлүгү жана инвестициялык потенциал бар, ал кирешенин өсүшү менен көбөйөт жана аны формалдуу финансылык рынокторго багыттаса болот. Ушуга байланыштуу финансылык институттарга айыл үй чарбаларына түшүнүктүү жана бир аз суммадагы акча топтоону божомолдогон депозиттик продукттарды иштеп чыгуу сунуш кылынууда. Мисалга алсак, бул топтук кредиттер же Кыргыз Республикасынын калкынын арасында шерине/черная касса⁸ сыяктуу топтук депозиттер формасында болушу мүмкүн.

⁸ Черная касса – бул өз ара жардам көрсөтүү кассасы, мында катышуучулар жума сайын/ай сайын аманаттарды топтоп, кезекке турат. Акча алгандан кийин биринчи орунда турган кезектин акырына жылдырылып, кайра башынан башталат.

Алынган жыйынтыктар көрсөткөндөй эле, аялдар жетектеген үй чарбалардын каражат топтоо мүмкүнчүлүгү эркек башкаргандарга караганда жогору. Мындан тышкары кирешелердин өсүшү эркектер эмес, аял башкарган үй чарбасынын акча топтоо мүмкүнчүлүгүн жогорулатат. Ошентип, финансылык институттарга үй-бүлөнүн маданий жана финансылык өзгөчөлүктөрүн эске алган аял жетектеген үй чарбаларга багытталган депозиттик продукттарды иштеп чыгуусун сунуш кылынат.

Эркек башкарган үй чарбалардын алгылыксыз жагдайларга дуушарлануу тобокелдиги жогору. Үй чарбаларынын көпчүлүк бөлүгүн эркектер башкаргандыгын эске алсак, мында тышкы таасирлерден (түшүм, үй-бүлө багуучунун каза болушу же оорусу, табигый кырсыктар ж.б.) камсыздандыруу системасын иштеп чыгуу жана аны жайылтуу зарыл. Аны Австралияда кеңири колдонулган фермердик чарбаны башкаруу боюнча депозиттик системанын (Farm management deposit scheme) мисалында жасоого болот. Камсыздандыруунун ар кайсы түрлөрүндө айыл чарбасы менен алектенген калктын муктаждыгын кылдат изилдөө, ошондой эле камсыздандыруунун жеткиликтүү системасына карата сарптоолордун натыйжалуулугуна талдап-иликтөөнү жүзөгө ашыруу зарыл. Ушул сыяктуу аракеттер үй чарбасынын тобокелдикке дуушарлануу деңгээлин олуттуу төмөндөтөт, ошондой эле каражат топтоо потенциалын кеңейтет.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

- Белехова, Г.В. Социально-демографические особенности финансового поведения населения //Проблемы развития территории. – 2015. – №. 1(75).
- Стребков Д.О. Основные типы и факторы кредитного поведения населения в современной России //Вопросы экономики. – 2004. – №. 2. – С. 109-128.
- Abdelkhalek, Touhami, Florence Arestoff, Nalat El Mekkaoui de Freitas, and Sabine Mage. "A Microeconometric Analysis of Household Savings Determinants in Morocco." *African Review of Money, Finance and Banking*, 2010: 7-27.
- Bruck, Tilman, and Damir Esenaliev. "Post-Socialist Transition and the Intergenerational Transmission of Education in Kyrgyzstan." *IZA DP No. 7318*, 2013.
- Chavan, Pallavi. "Gender Inequality in Banking Services." *Economic and Political Weekly* (2008): 18-21.
- Chowa, Gina. "Savings Performance among Rural Households in Sub-Saharan Africa: The Effect of Gender." *Social Development Issues*, 28.2 (2006): 106.
- Corsi, Marcella, Marina De Angelis, and Pierluigi Montalbano. "The Gender Impact of Microfinance: The Case of Wekembe in Uganda." *Centre Emile Bernheim Working Paper 13/045*, 2013.
- Deolalikar, Anil, and Elaina Rose. "Gender and Savings in Rural India." *Journal of Population Economics*, Vol.11, No.4, 1998: 453-470.
- Duesenberry, James Stemble. "Income, Saving, and The Theory of Consumer Behavior." (1949).
- Fisher, Patti J. "Gender Differences in Personal Saving Behaviors." *Journal of Financial Counseling and Planning*, Volume 21, Issue 1, 2010.
- Friedman, Milton, and National Bureau of Economic Research. *A Theory of the Consumption Function*. Vol. 63. Princeton: princeton university press, 1957.
- German Institute for Economic Research, DIW Berlin and Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). Life in Kyrgyzstan Panel Study, 2010-2013. IDSC of IZA. Version 1.0, doi:10.15185/izadp.7055.1.
- Grossbard, Shoshanna Amyra, and Alfredo Marvao Pereira. "Will Women Save more than Men? A Theoretical Model of Savings and Marriage." *CESifo Working Paper No.316*, 2006.
- Harris, Mark N., Joanne Loundes, and Elizabeth Webster. "Determinants of Household Saving in Australia." *Wiley Economic Review*, Vol.78, Issue 241, 2002: 207-223.
- Hira, Tahira K., and Olive Mugenda. "Gender Differences in Financial Perceptions, Behaviors and Satisfaction." *Journal of Financial Planning-Denver*, 13.2 (2000): 86-93.
- Horioka, Charles Yuji, and Junmin Wan. "The Determinants of Household Saving in China: A Dynamic Panel Analysis of Provincial Data." *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 39, No.8, December 2007: 2077-2096.
- Keynes, John Maynard. "The General Theory of Interest, Employment and Money." Chapter 6: The Definition of Income, Saving and Investment (1936).
- Kirchler, Erich, and Angela-Christian Hubert. "Savings and Investment Decisions within Private Households: Spouses' Dominance in Decisions on Various Forms of Investment Katja Meier." *Journal of Economic Psychology*, Volume 20, Issue 5, 1999: 499-519.
- Kobrich Leon, Anja. "Religion and Economic Outcomes - Household Savings Behavior in the USA." *University of Luneburg Working Paper Series in Economics No.268*, 2013.
- Kureishi, Wataru, and Midori Wakabayashi. "What Motivates Single Women to Save? The Case of Japan." *Review of Economics of the Household*, Volume 11, Issue 4, 2013: 681-704.
- Kuznets, Simon Smith. *National Income*. Nat. Bureau of Economic Research, 1946.
- Modigliani, Franco, and Albert K. Ando. "Tests of the Life Cycle Hypothesis of Savings: Comments and Suggestions1." *Bulletin of the Oxford University Institute of Economics & Statistics* 19.2 (1957): 99-124.
- Moldigliani, Franco, and Richard Brumberg. "Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross-Section Data." *Franco Modigliani* 1 (1954).
- Mukami Njung'e, Penninah. "Gender and Household Savings Behavior in Kenya." *Doctoral Dissertation, University of Nairobi*, 2013.

- Paxton, Julia. "Subsistence Savings Strategies of Male- and Female-Headed Households: Evidence from Mexico" *Eastern Economic Journal*, Vol.35, No.2, 2009: 209-231
- Seguino, Stephanie, and Maria Floro. "Does Gender have any Effect on Aggregate Savings? An Empirical Analysis." *International Review of Applied Economics*, Vol. 17, 2003.
- Sunden, Annika E., and Brian j. Surette. "Gender Differences in the Allocation of Assets in Retirement Savings Plan." *The American Economic Review*, Vol.88, No.2, 1998: 207-211.
- Temel Nalin, Halime. "Determinants of Household Saving and Portfolio Choice Behaviour in Turkey." *Acta Oeconomica* 63.3 (2013): 309-331.
- ur Rehman, Hafeez, Muhammad Zahir Faridi, and Furrukh Bashir. "Households Saving Behavior in Pakistan: A Case of Multan District." *Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS)*, Vol.30, No.1, 2010: 17-29.
- Whitaker, Elizabeth Ann, Janet L.Bokemeiner, and Scott Loveridge. "Interactional Associations of Gender on Savings Behavior: Showing Gender's Continued Influence on Economic Action." *Journal of Family and Economic Issues* 34.1 (2003): 105-119.

Тиркеме

1-таблица.

Ар кандай жубайлардын көз карашынан улам үй чарбасында чечимдерди кабыл алуу процесси

№	Иш/процесс	Жубайлардын бирөөсүнүн жообу	Чечимди кабыл алууда чоң мааниге ээ болгон үй чарбасынын мүчөсү			
			Күйөөсү	Аялы	Чогуу	Үй чарбасынын башка мүчөлөрү
1						
2	Жер тилкеде эмнени өстүрүүгө болот?	Күйөөсү	599	125	477	222
		Аялы	513	138	555	217
3	Ири сатып алуулар жүзөгө ашырылсынбы	Күйөөсү	496	57	690	282
		Аялы	434	58	749	296
4	Карызга акча бериш керекпи же жокпу	Күйөөсү	535	123	842	154
		Аялы	430	127	938	163
5	Үйлөнүү тойго/тойлорго/кураң окутууга канча акча бериш керек	Күйөөсү	385	108	1032	187
		Аялы	357	71	1084	211
6	Кирешенин канча бөлүгүн керектөөгө жумшоо зарыл	Күйөөсү	287	171	1018	260
		Аялы	297	131	1059	272
7	Кирешенин канча бөлүгүн сактоо керек	Күйөөсү	307	161	1008	244
		Аялы	303	120	1053	264
8	Үй чарбанын кирешесин эмнеге инвестициялоо зарыл	Күйөөсү	321	110	910	240
		Аялы	332	73	933	271
9	Акча которууларды кантип пайдалануу зарыл	Күйөөсү	208	82	473	186
		Аялы	215	49	514	199
10	Түшүмдү качан жана кандай баа сатуу керек	Күйөөсү	456	79	483	230
		Аялы	452	42	535	236
11	Үй чарба малын качан жана кайсы баада сатуу	Күйөөсү	445	83	465	226
		Аялы	443	37	524	236

2-таблица.

Акча топтогон үй чарбалардын үлүшү, жылдар боюнча

Жыл	Үй чарбалардын жалпы саны	Акча топтоолору бар үй чарбалар	Үлүшү, пайыздарда
2005	4 771	259	5,43
2006	4 827	248	5,14
2007	4 803	265	5,52
2008	4 995	265	5,31
2009	4 984	227	4,55
2010	4 979	198	3,98
Бардыгы болуп	29 359	1 462	4,98

Булагы: Кыргыз Республикасынын үй чарбаларын интеграцияланган иликтөө 2005-2010, КР УСК